

O literaturi in etiki (predgovor)

Špela Virant, Irena Samide

Že Aristotel v *Poetiki* ugotavlja, da tragedija nagovarja emocionalne, kognitivne in etične sposobnosti gledalca, in sicer za dosego katarze, ki je njen cilj. Tragedija sicer izzove emocionalno reakcijo, razum in etično držo gledalca pa Aristotel preprosto predpostavlja, ko našteva tri možne zgradbe dejanj, ki ne vodijo h katarzi: če se zlobni in pokvarjeni ljudje dokopljejo do sreče, če isti padejo v nesrečo in če dobri brez tragične znote padejo v nesrečo (1452 b 30). Sploh slednje lahko vzbudi le zgražanje, meni Aristotel, ki sploh ne dopušča možnosti, da bi se odrasli člani demokratične družbe, ki imajo izoblikovane predstave o tem, kaj je prav in kaj ne, odzvali drugače. Razmerja med literaturo in etiko so se nato v zgodovini pogosto spreminjala. Razsvetljenstvo je literaturi naložilo, naj bralca poučuje, koncept estetske avtonomije jo je osvobodil tega poslanstva, etični obrat je znova pozval k prepričevanju tega razmerja. Aktualna dogajanja, kot so nove oblike vojn, migracije, socialna stiska, skratka soočenje z zgodbami ljudi, ki so padli v nesrečo le zato, ker so se rodili v napačnem delu sveta, v telesu napačnega spola ali barve kože, ne da bi sploh imeli priložnost zagrešiti tragično napako, literarno vedo postavljajo pred nalogo, da preveri svoj instrumentarij za analizo te razsežnosti literature in svojo vlogo v tem kontekstu.

O etiki v literaturi lahko govorimo vsaj na treh ravneh, in sicer o etičnosti imaginacije, naracije in interpretacije. Literatura, ki se definira kot fikcija, se sicer lahko izmakne razpravam etičnosti vsebin, dohitijo pa jo na drugi ravni. Ker kaže, »kaj bi se lahko zgodilo«, postane privilegirano mesto utopij in distopij. Postmodernizem jih je zaradi ideološkosti zavrnil, danes pa se v literaturo vračajo v različnih oblikah in zastavljajo različna vprašanja, ki zadevajo tako bremena preteklosti kakor tudi prihodnje preživetje v zaostrenih razmerah liberalnega kapitalizma.

Literarna besedila posredujejo vrednostne sisteme, norme in etična vprašanja prek načina, kako pripovedujejo, tako s specifično rabo jezika (semantiko, sintakso, retoriko) kakor tudi z narativnimi postopki. Ti postopki so v okviru študij o narativni etiki, ki imajo že večdesetletno tradicijo, precej raziskani, vendar se z novimi literarnimi praksami na eni strani in razvojem naratologije, postkolonialnih študij in študij spola ter razvojem sodobnih medijev na drugi strani odpirajo nove možnosti za razmislek.

O etičnosti interpretacije lahko govorimo tako na ravni imanentno literarnih postopkov, torej načinov, kako literatura interpretira podatke, ki so splošno sprejeti kot realni, kakor tudi na ravni literarnovedne interpretacije literature. Prav tu se odpirajo vprašanja, ki presegajo zgolj literarnovedne pristope, saj sprašujejo po odnosu literature do sveta in po umeščanju literature v svet. Ta vprašanja posegajo v samo srž človekovega razmerja do sveta, do soljudi, s tem pa tudi v srž literature ali tega, kar bi lahko bila: ne le refleksija teh razmerij, temveč njihov del.

Heinz von Foerster je članek »Das Konstruieren einer Wirklichkeit«, v katerem je med drugim razmišljal o pomenu in implikacijah teorij radikalnega konstruktivizma, sklenil z lapidarnim odgovorom na vprašanje, kako vpliva na pojmovanje estetike in etike: »Estetski imperativ: Če hočeš spoznavati, deluj. Etični imperativ: Deluj vedno tako, da odpiraš nove možnosti.« (60)¹ Članki, zbrani v tej tematsko zaokroženi izdaji *Primerjalne književnosti*, kažejo, da je danes mogoče o literaturi in etiki razmišljati na zelo različne načine, s tem pa, tako upava, odpirajo možnosti za nove razprave.

Tematsko številko odpira razprava Toma Virka, ki v poglavju »Etična literarna veda med kakofonijo in pluralnostjo« načenja temeljna vprašanja razmerja med etiko in literaturo. Zgodovina refleksije tega razmerja je, tako Virk, dolga prav toliko kot refleksija o literaturi sama, kar že samo po sebi priča o relevantnosti tematike. Razprava osvetljuje nekatere ključne pojme in pojmovne sklope etične literarne vede, zlasti razmerje med etiko in moralo, etiko in estetiko ter etiko in politiko, in se ob tem osredinja na razmislek o nekaterih pomembnejših sodobnih smereh raziskovanja te problematike od t. i. »etičnega obrata« s konca osemdesetih let prejšnjega stoletja dalje. Virk je prepričan, da je etična literarna veda v mnogih pogledih celo najpomembnejša veja literarne vede, obenem pa je zanjo značilno, da jo sestavlja množstvo raznolikih pristopov. Da ob tem ne bi zašli v postmoderno kakofonijo – pluralnost brez metodološke in teoretične avtorefleksije –, se Virk zavzema za tak pluralizem pristopov, ki ga poleg jasne osredotočenosti na raziskovanje *etičnih* vprašanj odlikujeta avtorefleksija ter *odgovorno* branje: prav to so namreč osnove *etičnega* raziskovanja.

¹ Foerster, Heinz von. »Das Konstruieren einer Wirklichkeit«. *Die erfundene Wirklichkeit. Beiträge zum Konstruktivismus*. Ur. Paul Watzlawick. München: Piper, 1981. 39–60.

Z vprašanjem kompleksnega razmerja med umetnostjo in politiko, etiko in estetiko ter etiko in literaturo se ukvarja tudi Werner Wintersteiner v članku »Od nasilne preteklosti h globalni etiki? Grozodejstva dvajsetega stoletja v izbranih romanih enaindvajsetega stoletja«. Izhajajoč iz teze, da literatura sama po sebi *ni* etična in da lahko prav zato izpolnjuje etične namene, raziskuje tri sodobne romane iz treh različnih geografskih okolij: *Burnt Shadows* (2009) pakistanske avtorice Kamile Shamsi, *L'Art français de la guerre* (2011) Francoza Alexisa Jennija, za katerega je avtor dobil Goncourjevo nagrado, ter *Dvorce iz orehovine* (2003) zelo prevajanega hrvaškega avtorja Miljenka Jergovića. Ne glede na dejstvo, da uporabljajo izbrani trije romani zelo različne estetske strategije in ponujajo različne etične »odgovore«, je vsem skupno to, da prevprašujejo grozodejstva ter razloge za vojne in nasilje na *globalni ravni*, pa naj gre pri tem za globalno etiko v smislu globalne družbe (Shamsie in Jenni), ali pa za globalnost človeške šibkosti in perfidije kot pri Jergoviću. Drža, ki jo pri tem romani izbirajo, ni nikoli moralistična ali didaktična, temveč estetsko odprta in večplastna, v prvi vrsti osredotočena na pripovedovanje zgodb, ki zadevajo vsakogar od nas.

Tematiko pripovedovanja oz. etične naratologije načenja prispevek Alenke Koron z naslovom »Kaj je ali bi lahko bila etična naratologija?« Ob upoštevanju različnih novejših teoretskih razmislekov na tem področju in zlasti postmoderne etiške teorije Alaina Badiouja se avtorica članka ukvarja z metodološkimi pristopi za raziskovanje etičnih razsežnosti besedil ter pokaže na to, kako lahko literarno besedilo s svojo formo senzibilizira bralke in bralce za etične implikacije pripovedi.

Razmerje med etiko in estetiko je v središču naslednjih dveh prispevkov tematskega sklopa: Dejan Kos v razpravi z naslovom »Etika in estetika med posvetnostjo in presežnostjo« ocrta zgodovinski razvoj razmerij med estetiko in etiko. Problematizira pojem estetske avtonomije in temeljne logocentrične evidence ter nakazuje možno razrešitev ugotovljenih protislovij v absolutizaciji načela odprtosti. Po kakovostnih kriterijih za literarna dela danes v primerjavi s časom pred uveljavitvijo koncepta estetske avtonomije sprašuje Vladimir Gvozden v prispevku z naslovom »Kaj je dobra knjiga? *Bonae literae* v enaindvajsetem stoletju«, kjer se najprej podrobneje posveti pojmu *bonae literae*, kakor ga je razumel Erazem Rotterdamski, nato pa oriše razvoj problematike do danes, ko sicer ni več enotnih, zavezujočih vrednot in kriterijev za presojo literature, pojmovanje dobre knjige pa vendarle še ohranja nastavke, ki jih je miselno zastavil Erazem. Iztok Osojnik v prispevku »Svoboda in nezavedno: nekaj opazk o etiki poiesisa« išče etiko

literature v *poesis*, ustvarjanju, v dogodju biti, in na primeru pesmi *Zaupanje* Muanisa Sinanovića iz zadnje zbirke *Dvovid* prikaže, kako poteka ta proces od znotraj navzven.

Članki v drugem delu tematske številke se bolj načrtno posvečajo etičnim vidikom in perspektivam v posameznih literarnih besedilih. Tako Daniel Graziadei v prispevku »O etiki medkulturnih nesporazumov« analizira odlomke iz treh sodobnih romanov, kjer so opisani nesporazumi, kakršni lahko nastanejo v medkulturnih komunikacijah. Etično razsežnost razkrivanja takšnih nesporazumov obravnava tako na ravni fiktivnega sveta kot tudi na ravni bralnih dejanj, na obeh ravneh pa gre za podobno revizijo postopkov osmišljanja in konstrukcije resnic. V medkulturni prostor posega tudi prispevek z naslovom »Transgresivna etika drugosti v pripovedih o izkoreninjenosti Jhumpe Lahiri in Rodice Mihalis«. V njem na temelju sodobnih teorij, ki iščejo presečišča med humanistično in poststrukturalistično etiko ter ju na ta način poskušajo preseči, Adriana Elena Stoican razvije metodološki pristop in ga aplicira na deli dveh sodobnih avtoric, ki tematizirata pomen medkulturnih srečanj.

Stevan Bradić v prispevku »Uprizarjanje etike v izrednem stanju: V pričakovanju barbarov J. M. Coetzeeja« podrobno analizira izbrane odlomke omenjenega romana, v katerih se zrcali problematičnost etike, ki ostaja znotraj imperialne logike, ter poudarja nujnost povezave med etiko in politiko. Da etičnega in političnega delovanja ne moremo povsem ločevati, pokaže tudi Yvonne Hütter v članku z naslovom »Etika in estetika v romanu *Frühling der Barbaren* Jonasa Lüscherja«. Na temelju analize omenjenega romana odpira temeljna vprašanja funkcij in dometa književnosti pri posredovanju vrednot v tradiciji razsvetljenstva in pri oblikovanju kognitivnih procesov, ki bralcu potencialno omogočajo aktivno etično in politično delovanje.

Kako doseči etične dimenzije besedila brez eksplicitno političnih izjav, etičnih imperativov in didaktičnih poant – pa tudi brez neposredne tematske navezave na prikazovanje nasilja, pobojev, vojnih grozot itd. –, proučuje Mateja Pezdirc Bartol na podlagi »ne več dramskih« besedil Simone Semenič. V prispevku z naslovom »Specifičnost dramske forme in etična vprašanja v dramatiki Simone Semenič« avtorica ugotavlja, da je predpogoj za vzpostavitev etičnega razmerja estetska izkušnja. Šele ta postavlja bralca/gledalca pred etične dileme in zahteva njegovo angažiranost, ki pa se ne kaže v politični aktivnosti, temveč v razreševanju vprašanj, idej in občutij, ki jih neko delo odpira. Na področju dramatike ostaja tudi Gašper Troha, ki se v prispevku »Etika v sodobni britanski dramatiki« sprašuje, kakšne so možnosti etične raz-

sežnosti besedil, ki temeljijo na šoku in prikazujejo svet kot radikalno distopijo – kar zagotovo velja za besedila t. i. gledališča »u fris« (primer: *Razdejana Sarah Kane* in *V Republiki sreče* Martina Crimpa). Troha zagovarja tezo, da so v svetu fluidnih vrednot in krhkih moralnih vrednot prav tovrstna besedila edina možnost obravnavanja etičnih vprašanj. Tematski sklop sklene prispevek, ki se dotika britanske književnosti, tokrat v klasični maniri: Irena Avsenik Nabergoj se v članku »Razkrivanje temnih resnic družbe in nezlomljiva moč dobrega v Dickensovem romanu *Oliver Twist*« sprašuje, s katerimi sredstvi Dickensovo narativno besedilo tematizira, problematizira ali konsolidira specifične moralne vrednote in norme in prihaja do sklepa, da je prav pripoved s svojo imaginacijo in sposobnostjo za celostno zaznavanje duševnega in duhovnega stanja junakov tista, ki uri človekov praktični moralni čut za zasledovanje etosa.